

ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΘΩΜΟΥ

Εκδοχές της μεταφοράς (Metaphor) σε σχολικά βιβλία και η κατανόησή τους από μαθητές

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στη μεταφορά, τις εκδοχές με τις οποίες λειτουργεί και στην κατανόησή τους από μαθητές Δημοτικού. Προσεγγίζουμε τη μεταφορά με τη θεωρία της εννοιακής/γνωσιακής γλωσσολογίας (cognitive linguistics) αναπτύσσοντας προβληματισμό για τα δεδομένα από τα ελληνικά. Ερευνούμε γλωσσικό υλικό των βιβλίων της Γλώσσας του Δημοτικού που εμπεριέχει μεταφορά μεταβαίνοντας από το γλωσσικό υλικό στις έννοιες που αυτό αντιπροσωπεύει, στις έννοιες στις οποίες το γλωσσικό υλικό αντιστοιχεί. Η ανάλυση του γλωσσικού υλικού αναδεικνύει τέσσερις διακριτές εκδοχές της μεταφοράς. Η ακόλουθη έρευνα στην κατανόηση της μεταφοράς από μαθητές της Ε΄ και της Στ΄ Δημοτικού δείχνει ότι οι εκδοχές της μεταφοράς δεν κατανοούνται και οι τέσσερις με την ίδια ευκολία από τους μαθητές Δημοτικού.

2. Θεωρία μεταφοράς

Για τη μεταφορά υπάρχει εκτενής βιβλιογραφία¹ η οποία αφορά

1 Ενδεικτικά, Lakoff & Johnson 1980· Cooper 1986· Ortony (ed.) 1993· Lakoff 1993· Goossens (ed.) 1995· Cameron & Low (eds) 1999· Croft & Cruse 2004·

αφενός την ποιητική μεταφορά, την κατεξοχήν δημιουργική χρήση της γλώσσας, και αφετέρου την καθημερινή μεταφορά, τη μεταφορά που εντοπίζουν οι ερευνητές στον καθημερινό λόγο. Η μεταφορά που μας ενδιαφέρει είναι η δεύτερη, αυτή του καθημερινού λόγου. Σύμφωνα με τη γνωσιακή (cognitive) προσέγγιση η μεταφορά καταρχήν δεν είναι γλωσσικό φαινόμενο, είναι ένας μηχανισμός της σκέψης, οργάνωσης της γνώσης που έχουμε για τον κόσμο, ο οποίος (μηχανισμός) αντανακλάται και στη γλώσσα.

Σύμφωνα λοιπόν με γλωσσολόγους, όπως οι Lakoff (1993), Croft & Cruse (2004), Βελούδης (2005), η μεταφορά αποτελεί μια γνωσιακή (cognitive) διαδικασία για την πρόσληψη εννοιών (concepts). Με τη μεταφορά κατανοούμε μια έννοια B με τους όρους μιας άλλης έννοιας A. Συνήθως η έννοια-αναφορά, η έννοια A, είναι οικεία, συγκεκριμένη, της φυσικής εμπειρίας. Αντιστοιχεί σε μια οντότητα, ένα αντικείμενο του κόσμου που μας περιβάλλει και την προσλαμβάνουμε με τις αισθήσεις μας² ενώ η έννοια B είναι αφηρημένη, δηλαδή, μια έννοια που δεν προσλαμβάνεται με τις αισθήσεις. Κατά τη διαδικασία της μεταφοράς εννοιακά στοιχεία της A απεικονίζονται (are mapped) στη B. Η απεικόνιση αυτή θεωρείται ως ο κεντρικός μηχανισμός της μεταφοράς.

	B		A
(1)	TARGET DOMAIN	IS	SOURCE DOMAIN

Ένα από τα παραδείγματα που δίνει ο Lakoff είναι το ακόλουθο:

(2)	ΘΕΩΡΙΑ	EINAI	ΟΙΚΟΔΟΜΗΜΑ
-----	--------	-------	------------

Η «θεωρία» είναι η έννοια B και το «οικοδόμημα» είναι η έννοια A, ή με διαφορετική ορολογία, η «θεωρία» είναι η έννοια-στόχος πάνω

Stern 2000· Βελούδης 2005· Μπακάκου-Ορφανού 2005.

2 Οι μεταφορές βασίζονται στις εμπειρίες μας και τις εικόνες που αποκομίζουμε από την καθημερινή τριβή με τα πράγματα αλλά και τους ανθρώπους (Βελούδης 2005: 182).

στην οποία απεικονίζονται εννοιακά στοιχεία της έννοιας-πηγής, που είναι το «οικοδόμημα». Η εννοιακή αυτή απεικόνιση πραγματώνεται στη γλώσσα με μεταφορικές εκφράσεις όπως:

- (3) *Η θεωρία σου χρειάζεται υποστήριξη
Τα επιχειρήματά του είναι σαθρά/αστήρικτα
Τα θεμέλια αυτής της θεωρίας*

Τέτοιου είδους αντιστοιχήσεις δίνει πολλές ο Lakoff και οι συνεργάτες του στο έργο τους. Αντιστοιχούν/ παραλληλίζουν την «αγάπη» με το «ταξίδι», το «χρόνο» με το «χρήμα», το «μυαλό» με τη «μηχανή» και πολλά άλλα.

- (4) ΑΓΑΠΗ ΕΙΝΑΙ ΤΑΞΙΔΙ
Η σχέση μας πέρασε από σαράντα κύματα

- (5) ΧΡΟΝΟΣ ΕΙΝΑΙ ΧΡΗΜΑ
*Ξοδεύω/σπαταλώ το χρόνο μου
Δεν δίνω δωρεάν το χρόνο μου*

- (6) ΜΥΑΛΟ ΕΙΝΑΙ ΜΗΧΑΝΗ
*Βάζω το μυαλό μου να δουλέψει
Το μυαλό μου δε λειτουργεί*

Σύμφωνα με το Lakoff η μεταφορά είναι ένα φαινόμενο το οποίο περιλαμβάνει από τη μια πλευρά τις αντιστοιχήσεις/ απεικονίσεις των εννοιών και γλωσσικές φράσεις και εκφράσεις από την άλλη. Η μεταφορά είναι ο βασικός μηχανισμός μέσω του οποίου κατανοούμε αφηρημένες έννοιες. Κατά τη μεταφορά η φυσική εμπειρία μεσολαβεί, για να διευκολυνθεί η πρόσληψη της νοητικής, της συναισθηματικής και της κοινωνικής εμπειρίας (Μπακάκου-Ορφανού 2005). Με τη μεταφορά διευκολύνεται η πρόσληψη του αφηρημένου³ μέσω του

3 Αν και η διάκριση συγκεκριμένο-αφηρημένο χρησιμοποιείται ευρύτατα, δεν έχει επαρκώς οριοθετηθεί. Η έννοια αφηρημένο εμπεριέχει και την κοινωνική,

συγκεκριμένου. Από τη στιγμή που αρχίζουμε να μιλάμε για αισθήματα και αφηρημένες έννοιες, η μεταφορά είναι η νόρμα.

Άρα, για να ενεργοποιηθεί αυτός ο μηχανισμός, που είναι γνωσιακός και αντανακλάται δευτερευόντως, σύμφωνα πάντα με τη θεωρία, στη γλώσσα, είναι απαραίτητο να έχουμε δύο έννοιες ανάμεσα στις οποίες παίζεται ένα παιχνίδι. Πρόκειται για μια απεικόνιση εννοιακών στοιχείων της μίας έννοιας πάνω στην άλλη. Με αυτό τον τρόπο δημιουργούνται αναλογίες ανάμεσα στις δύο έννοιες και προσλαμβάνουμε τη δεύτερη έννοια (β) με αναφορά προς την πρώτη (Α).

Σε ΟΦ με επίθετο, ο μηχανισμός της μεταφοράς ενεργοποιείται με τη μεσολάβηση του επιθέτου:

- (7) *Το κρυφό όνειρο της Σερενάτας*
(βιβλίο Γλώσσας Β' Δημοτικού)

Στο παραπάνω παράδειγμα η έννοια «όνειρο» είναι η έννοια Β με αναλογία στο φυσικό κόσμο την έννοια «φωτισμός» (χάριν παραδείγματος), ο οποίος μπορεί να είναι *κρυφός*.

- (8) *κρυφός φωτισμός*

Ο «φωτισμός» στο παράδειγμά μας, στη φράση *κρυφός φωτισμός*, είναι μια οντότητα του φυσικού κόσμου που προσλαμβάνεται μέσω της φυσικής εμπειρίας και ταυτόχρονα αποτελεί την έννοια αναφοράς για το «όνειρο» στη φράση *κρυφό όνειρο*, μια έννοια αφηρημένη, της συναισθηματικής εμπειρίας.

Η Γνωσιακή Γλωσσολογία παρουσιάζει μια συγκεκριμένη προσέγγιση για τη μεταφορά στηριζόμενη κυρίως στις απεικονίσεις/ αντιστοιχήσεις ανάμεσα στις έννοιες. Η μεταφορική γλώσσα στηρίζει και αναδεικνύει αυτές τις απεικονίσεις αλλά, σύμφωνα με τη θεωρία, δεν αποτελεί βασικό τμήμα του μηχανισμού. Η έρευνα της Γνωσιακής Γλωσσολογίας παρουσιάζει γλωσσικό υλικό μόνο για να υποστη-

συναισθηματική, νοητική εμπειρία.

ρίξει και να αναδείξει το γνωσιακό μηχανισμό της μεταφοράς. Οι θεωρητικοί της Γνωσιακής Γλωσσολογίας δεν εξετάζουν το γλωσσικό υλικό που εμπεριέχει μεταφορά αυτό καθαυτό. Στη δική μας μελέτη η έρευνα γίνεται στο γλωσσικό υλικό που εμπεριέχει μεταφορά, δηλαδή, στις μεταφορικές φράσεις. Θα ακολουθήσουμε την αντίστροφη πορεία από αυτή του Lakoff, δηλαδή τη μετάβαση από τις έννοιες στις γλωσσικές εκφράσεις. Από τη μεταφορική γλώσσα θα αναθούμε στο εννοιακό υλικό στο οποίο οι μεταφορικές εκφράσεις αντιστοιχούν. Για την έννοια-στόχο της μεταφορικής φράσης αναζητούμε μια έννοια-πηγή από την οποία μεταγγίζονται τα εννοιακά στοιχεία και διαφαίνεται με αυτόν τον τρόπο η διαδικασία της «μεταφοράς» από το φυσικό κόσμο στον κόσμο των αφηρημένων εννοιών. Σε όλες τις περιπτώσεις επενδύουμε την εννοιακή απεικόνιση με αντίστοιχο γλωσσικό υλικό. Μας απασχολεί η πραγμάτωση της μεταφοράς στη γλώσσα.

2.1 Εκδοχές της μεταφοράς

Στα σχολικά εγχειρίδια Γλώσσας του Δημοτικού εντοπίσαμε παραδείγματα μεταφορικής γλώσσας, στα οποία η διαδικασία της μεταφοράς πραγματοποιείται με τον τρόπο που περιγράψαμε παραπάνω: πέρασμα από τη συγκεκριμένη έννοια στην αφηρημένη. Η ανάλυση των δεδομένων έδειξε ότι εμφανίζονται και άλλες εκδοχές⁴/ λειτουργίες του μηχανισμού της μεταφοράς, οι οποίες δεν προβλέπονται ρητώς από τη θεωρία. Ακολουθώντας τη δομή που προτείνει η Γνωσιακή Γλωσσολογία (B είναι A) και εστιάζοντας σε εγγενή εννοιακά χαρακτηριστικά [συγκεκριμένο, αφηρημένο, έμψυχο] εντοπίσαμε στο υλικό που αναλύσαμε τις παρακάτω εκδοχές της μεταφοράς. Η εννοιακή αντιστοίχιση αντανακλάται στη γλώσσα και παρουσιάζεται με αντίστοιχο γλωσσικό υλικό:

⁴ Για περισσότερες λεπτομέρειες σχετικά με τις εκδοχές της μεταφοράς βλ. Θώμου 2008.

α) 1^η εκδοχή:

το αφηρημένο (B) σε αναλογία με το συγκεκριμένο (A)

(9) *κρυφό όνειρο*

ΑΦΗΡΗΜΕΝΟ (B) ΕΙΝΑΙ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ (A)
ΟΝΕΙΡΟ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Η μεταφορική φράση *κρυφό όνειρο* («όνειρο»: έννοια B) μπορεί να έχει ως αναφορά στο φυσικό κόσμο, για παράδειγμα, τη φράση *κρυφός φωτισμός* (αναλογία με την έννοια «φωτισμός»: έννοια A).

β) 2^η εκδοχή:

το συγκεκριμένο έμψυχο σε αναλογία με το συγκεκριμένο

(10) *απορροφημένος στις σκέψεις του*

ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΕΜΨΥΧΟ (B) ΕΙΝΑΙ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ (A)
ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΥΓΡΟ

Η μεταφορική φράση *απορροφημένος στις σκέψεις του* («άνθρωπος»: έννοια B) μπορεί να έχει ως αναφορά τη φράση *το νερό απορροφήθηκε στο χαρτί* (αναλογία με την έννοια «νερό»: έννοια A).

γ) 3^η εκδοχή:

το συγκεκριμένο σε αναλογία με το συγκεκριμένο έμψυχο

(11) *η έκθεση φιλοξενείται*

ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ (B) ΕΙΝΑΙ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΕΜΨΥΧΟ (A)
ΕΚΘΕΣΗ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Η μεταφορική φράση *η έκθεση φιλοξενείται* («έκθεση»: έννοια B) μπορεί να έχει ως αναφορά τη φράση *ο φίλος φιλοξενείται* (αναλογία με την έννοια «φίλος»: έννοια A).

δ) 4^η εκδοχή:

το αφηρημένο σε αναλογία με το συγκεκριμένο έμψυχο⁵

(12) ο θάνατος παραμόνευε

ΑΦΗΡΗΜΕΝΟ (B) ΕΙΝΑΙ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΕΜΨΥΧΟ (A)
ΘΑΝΑΤΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Η μεταφορική φράση *ο θάνατος παραμόνευε* («θάνατος»: έννοια B) μπορεί να έχει ως αναφορά στο φυσικό κόσμο τη φράση *το ζώο παραμόνευε* (αναλογία με την έννοια «ζώο»: έννοια A).

Στον παρακάτω πίνακα εμφανίζεται η μεταφορά σε όλο το φάσμα που υποδεικνύει η ανάλυση των δεδομένων:

Φάσμα μεταφοράς

ΕΚΔΟΧΗ	ΕΙΔΟΣ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ	ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ
1 ^η	το αφηρημένο (B) σε αναλογία με το συγκεκριμένο (A)	<i>κρυφό όνειρο</i>
2 ^η	το συγκεκριμένο έμψυχο (B) σε αναλογία με το συγκεκριμένο (A)	<i>απορροφημένος στις σκέψεις του</i>
3 ^η	το συγκεκριμένο (B) σε αναλογία με το συγκεκριμένο έμψυχο (A)	<i>η έκθεση φιλοξενείται</i>
4 ^η	το αφηρημένο (B) σε αναλογία με το συγκεκριμένο έμψυχο (A)	<i>ο θάνατος παραμόνευε</i>

5 Η διαδικασία αυτή θυμίζει την προσωποποίηση (personification), στην οποία δράση έμψυχου όντος αποδίδεται σε άψυχη, αφηρημένη οντότητα: «events (like death) are understood in terms of actions by some agent (like reaping)», «death personified as driver, as reaper» (Lakoff 1993: 231-32).

Θεωρούμε σκόπιμο να τονίσουμε ότι η μεταφορά είναι ένας πολύ-πλευρος μηχανισμός, ο οποίος επηρεάζεται από διάφορους παράγοντες εκτός από τις εμπλεκόμενες έννοιες. Η μεταφορά επηρεάζεται από τον τύπο του κατηγορήματος (αν είναι event, state, process), από το κατηγοριακό στάτους των λεξημάτων (επίθετο, ουσιαστικό, ρήμα) και από τις συνεμφάνσεις (co-occurrences) των λεξικών στοιχείων. Η διερεύνηση αυτών των παραγόντων δεν αποτελεί στόχο της συγκεκριμένης εργασίας.

Στο επόμενο τμήμα της εργασίας μας συσχετίζονται οι διαφορετικές εκδοχές της μεταφοράς, όπως τις περιγράψαμε, με το ζήτημα της κατανόησής τους από μαθητές των δύο τελευταίων τάξεων του Δημοτικού.

3. Έρευνα

Από τα κείμενα των εγχειριδίων της Γλώσσας του Δημοτικού (από Β' έως Στ' τάξη) συγκεντρώθηκε υλικό που περιείχε μεταφορικό λόγο. Το υλικό αυτό αντιπροσώπευε και τις τέσσερις (4) εκδοχές της μεταφοράς. Έπειτα οργανώθηκε μια γραπτή δραστηριότητα, η οποία απαρτιζόταν από γλωσσικό υλικό με μεταφορική φράση και των τεσσάρων (4) εκδοχών, σύνολο είκοσι (20) προτάσεις. Οι δεκαπέντε (15) από τις προτάσεις ήταν αυτούσια παραδείγματα από τα βιβλία, ενώ πέντε (5) προτάσεις είχαν βρεθεί με τη μηχανή αναζήτησης google.⁶ Οι προτάσεις ήταν σε τυχαία σειρά και όχι ταξινομημένες με βάση τις εκδοχές. Ζητήθηκε από τους μαθητές να αποδώσουν με άλλα λόγια (να παραφράσουν) τη μεταφορική φράση, με στόχο να διερευνηθεί η ικανότητα κατανόησης του μεταφορικού λόγου.

Η υπόθεση εργασίας που διατυπώθηκε σχετικά με την κατανόηση της μεταφοράς είναι η εξής:

Η εκδοχή 1 αποτελεί τη βασική, τυπική εκδοχή του μηχανισμού, ενώ η εκδοχή 2, η εκδοχή 3 και η εκδοχή 4 συνιστούν πιο περίπλο-

⁶ Διανθίσαμε το υλικό με παραδείγματα εκτός βιβλίου, για να διερευνηθεί και το ενδεχόμενο άγνωστων, μη διδαγμένων μεταφορών.

κες περιπτώσεις. Εφόσον «η μεταφορά ... είναι μια «αναλογική» [analogical] νοητική διαδικασία που κινητοποιείται από την «ενσώματη» [embodied] αισθητηριακή «βάση» της ύπαρξής μας»,⁷ υποθέτουμε, ότι το πέρασμα από το συγκεκριμένο, τη φυσική εμπειρία, στο αφηρημένο, ή με άλλα λόγια, η πρόσληψη του αφηρημένου με όρους της φυσικής εμπειρίας αποτελεί την πρωτοτυπική απεικόνιση του μηχανισμού.

Επειδή τα παραδείγματα της δραστηριότητας είναι παρμένα κατά κύριο λόγο από τα βιβλία που έχουν ήδη διδαχθεί τα παιδιά, και επειδή ο μηχανισμός της μεταφοράς δεν επηρεάζει τη διαφάνεια στη σημασία, δεν αλλοιώνει τις σημασίες των λεξικών στοιχείων, προσδοκούμε υψηλά ποσοστά επιτυχών παραφράσεων των μεταφορικών φράσεων, δηλαδή, ενδείξεων κατανόησης και αφομοίωσης των μεταφορικών φράσεων και του μηχανισμού της μεταφοράς σε όλο το φάσμα του.

Ακολουθεί δείγμα από τη δραστηριότητα:

Μπορείς να γράψεις τι σημαίνει η φράση με τα έντονα γράμματα;

Πήγα, λοιπόν, και εγώ στην Πόλη κι είδα την Αγια-Σοφιά
κι είδα το Βόσπορο, και **θαμπώθηκα από την ομορφιά.**

Η δραστηριότητα δόθηκε για επεξεργασία σε εξήντα πέντε (65) μαθητές της Ε' και της Στ' Δημοτικού. Στον παρακάτω πίνακα παρα-

7 Johnson 1987: 72, στο Χριστίδης 2001: 35.

τίθενται οι μεταφορικές φράσεις που περιείχε το υλικό ανά εκδοχή και μέσα σε παρένθεση η πηγή από την οποία αντλήθηκαν:

Μεταφορικές φράσεις

1. το αφηρημένο σε αναλογία με το συγκεκριμένο
δείξε τη δύναμή σου (Γλώσσα Δ' τάξης)
κρυφό όνειρο (Γλώσσα Β' τάξης)
μαλακώνει τον πόνο (αναζήτηση google)
μαλάκωσε την καρδιά τους (Γλώσσα Δ' τάξης)
το νερό προσφέρει τα ωφέλιμα συστατικά του (Γλώσσα Δ' τάξης)
αντλούμε πληροφορίες (Γλώσσα Γ' τάξης)
απολαμβάνουν τη συντροφιά (Γλώσσα Στ' τάξης)
2. το συγκεκριμένο έμψυχο σε αναλογία με το συγκεκριμένο
σκληρός άνθρωπος (Γλώσσα Δ' τάξης)
γλυκός άνθρωπος (αναζήτηση google)
θαμπώθηκα από την ομορφιά (Γλώσσα Γ' τάξης)
απορροφημένος στις σκέψεις του (Γλώσσα Γ' τάξης)
3. το συγκεκριμένο σε αναλογία με το συγκεκριμένο έμψυχο
απειλητικό τοπίο (Γλώσσα Γ' τάξης)
καρδιά της πόλης (Γλώσσα Ε' τάξης)
η έκθεση φιλοξενείται (Γλώσσα Ε' τάξης)
άρωμα ζωντανό (αναζήτηση google)

4. το αφηρημένο σε αναλογία με το συγκεκριμένο έμψυχο
πειστικό επιχείρημα (Γλώσσα Δ' τάξης)
χιονίζει σιωπηλά (Γλώσσα Γ' τάξης)
πυρετώδεις προσπάθειες (Γλώσσα Ε' τάξης)
ο θάνατος παραμόνευε (Γλώσσα Δ' τάξης)
τρέφω ελπίδες (αναζήτηση google)

3.1. Αποτελέσματα-Συζήτηση

Στη συνέχεια αξιολογήθηκαν οι αποδόσεις (παραφράσεις) των μαθητών με βάση μια τριμερή διάκριση ανάλογα με το εάν το νόημα της απόδοσης ταυτιζόταν με το νόημα της μεταφορικής φράσης (σωστή απόδοση), εάν υπήρχε απόδοση, αλλά το νόημα της απόδοσης δεν ταυτιζόταν με το νόημα της φράσης (μη αποδεκτή απόδοση), ή εάν δεν έγραφαν τίποτα (καμία απόδοση). Στον παρακάτω πίνακα παρατίθενται τα αποτελέσματα της αξιολόγησης.

Αποτέλεσματα

	σωστή απόδοση		μη αποδεκτή απόδοση	καμία απόδοση
Εκδοχή 1				
δείξε τη δύναμή σου	53/65	82%	10	2
κρυφό όνειρο	54/65	83%	8	3

μαλακώνει τον πόνο	51/65	78%	5	9
μαλάκωσε την καρδιά τους	50/65	77%	4	11
το νερό προσφέρει τα ωφέλιμα συστατικά του	51/65	78%	7	7
αντλούμε πληροφορίες*	41/65	64%	12	12
απολαμβάνουν τη συντροφιά	43/65	66%	11	11
Εκδοχή 2				
σκληρός άνθρωπος	23/65	35%	32	10
γλυκός άνθρωπος	60/65	92%	3	2
θαμπώθηκα από την ομορφιά	57/65	88%	4	4
απορροφημένος στις σκέψεις του	51/65	78%	5	9
Εκδοχή 3				
απειλητικό τοπίο	42/65	64%	16	7
καρδιά της πόλης	45/65	69%	13	7
η έκθεση φιλοξενείται	45/65	69%	10	10
άρωμα ζωντανό	7/65	11%	45	13
Εκδοχή 4				
πειστικό επιχειρήμα	38/65	59%	15	12
χιονίζει σιωπηλά	60/65	92%	3	2
πυρετώδεις προσπάθειες	44/65	68%	10	11
ο θάνατος παραμόνευε	48/65	74%	11	6
τρέφω ελπίδες	43/65	66%	12	10

* Με έντονα γράμματα δίνονται τα παραδείγματα στα οποία οι σωστές αποδόσεις είναι κάτω από το 75%.

Στα παραδείγματα που εντάσσονται στην 1^η εκδοχή, σε 5 από τα 7 οι σωστές αποδόσεις των μαθητών ήταν πάνω από το 75%.

Στα παραδείγματα που εντάσσονται στη 2^η εκδοχή, σε 3 από τα 4 παραδείγματα οι σωστές αποδόσεις ήταν πάνω από το 75%.

Στα παραδείγματα που εντάσσονται στην 3^η εκδοχή, σε κανένα (0) από τα 4 παραδείγματα δεν είχαμε σωστές αποδόσεις πάνω από το 75% με αποκορύφωμα το παράδειγμα *άρωμα ζωντανό* στο οποίο οι σωστές αποδόσεις έφταναν μόλις το 11%.

Στα παραδείγματα που εντάσσονται στην 4^η εκδοχή, σε 1 από τα 5 παραδείγματα οι σωστές αποδόσεις των μαθητών ήταν πάνω από το 75%.

Παρατηρείται, δηλαδή, μια πτωτική τάση των σωστών αποδόσεων των μαθητών στα παραδείγματα που εντάσσονται στην εκδοχή 3 και 4. Τα παραδείγματα των εκδοχών 1 και 2 δεν φαίνεται να παρουσιάζουν προβλήματα στην κατανόηση. Το κοινό στοιχείο των εκδοχών 1 και 2 είναι ότι η έννοια Α (έννοια αναφοράς) είναι συγκεκριμένη, ενώ το κοινό στοιχείο των εκδοχών 3 και 4 είναι ότι η έννοια Α είναι συγκεκριμένη και έμψυχη.

Από τα αποτελέσματα προκύπτει ότι όχι μόνο στην εκδοχή 1, όπως υποθέσαμε, αλλά και στην εκδοχή 2 της μεταφοράς, δηλαδή, στις περιπτώσεις στις οποίες η έννοια Α είναι συγκεκριμένη, στα 8 από τα 11 παραδείγματα είχαμε σωστές αποδόσεις πάνω από το 75%, ενώ μόνο σε 3 παραδείγματα οι σωστές αποδόσεις ήταν κάτω από το 75%. Αντίθετα, στην εκδοχή 3 και στην εκδοχή 4, δηλαδή, στις περιπτώσεις στις οποίες η έννοια Α είναι συγκεκριμένη και έμψυχη, σε ένα (1) μόνο παράδειγμα⁸ είχαμε σωστές αποδόσεις πάνω από το 75%, ενώ σε 8 παραδείγματα οι σωστές αποδόσεις ήταν κάτω από το 75%.

Τα αποτελέσματα αντιστοιχούν σε συγκεκριμένες τάσεις, οι οποίες καταγράφονται ως εξής:

8 Το παράδειγμα *χιονίζει σιωπηλά* δεν παρουσιάζει δυσκολία στην κατανόηση. Αυτό ίσως οφείλεται στη συγκεκριμένη δομή στην οποία πραγματώνεται (ρηματική δομή) καθώς και στο ότι η συγκεκριμένη μεταφορά αντιστοιχεί σε εικόνα.

- Οι μεταφορές κατανοούνται χωρίς δυσκολία, όταν η έννοια Α είναι συγκεκριμένη έννοια και δημιουργείται αναλογία με μια αφηρημένη έννοια (εκδοχή 1) ή με μια συγκεκριμένη έμψυχη έννοια (εκδοχή 2).
- Οι μεταφορές κατανοούνται με μεγαλύτερη δυσκολία, όταν η έννοια Α είναι συγκεκριμένη και έμψυχη έννοια και δημιουργείται αναλογία με μια συγκεκριμένη έννοια (εκδοχή 3) ή με μια αφηρημένη έννοια (εκδοχή 4).

3.1.1. Στρατηγικές παράφρασης των σωστών αποδόσεων
Εάν παρατηρήσουμε τις σωστές αποδόσεις των μαθητών, όταν καλούνται να παραφράσουν/ αποδώσουν μια μεταφορική φράση, διαπιστώνουμε ότι οι μαθητές Ε' και Στ' Δημοτικού ακολουθούν τρεις διαφορετικές στρατηγικές στην παράφραση:

1. παράφραση με απλούστερο λεξιλόγιο

- (13) *μαλάκωσε την καρδιά τους – τους έκανε να αισθάνονται ωραία
απολαμβάνουν τη συντροφιά – τους αρέσει η παρέα
αντλούμε πληροφορίες – παίρνουμε πληροφορίες
η έκθεση φιλοξενείται – θα είναι εκεί για λίγο*

2. παράφραση με απαιτητικότερο λεξιλόγιο

- (14) *ο θάνατος παραμόνευε – ο θάνατος караδοκούσε
πυρετώδεις προσπάθειες – αγωνιώδεις προσπάθειες
δεν τρέφω ελπίδες – δε συντηρώ ελπίδες
απορροφημένος στις σκέψεις του – προσηλωμένος
στις σκέψεις του*

3. παράφραση με μεταφορικό λεξιλόγιο

- (15) *μαλακώνει τον πόνο – ησυχάζει, διώχνει, χαμηλώνει τον πόνο
μαλάκωσε την καρδιά τους – άγγιξε, γλύκανε, γαλήνεψε
την καρδιά τους*

*ο θάνατος παραμόνευε – ο θάνατος τους ακολουθούσε,
ερχόταν, πλησίαζε
απειλητικό τοπίο – αφιλόξενο μέρος*

3.1.2. Παρατηρήσεις στις μη αποδεκτές αποδόσεις
Από την παρατήρηση των μη αποδεκτών αποδόσεων προκύπτουν οι παρακάτω διαπιστώσεις:

1. Πρόσληψη του μεταφορικού ως μη μεταφορικού

Οι μαθητές της συγκεκριμένης ηλικιακής ομάδας δεν είναι σε θέση να αποκωδικοποιήσουν, να κατανοήσουν τη μεταφορική φράση και προσλαμβάνουν το μεταφορικό ως μη μεταφορικό:

(16) *πυρετώδεις προσπάθειες* παραφράζεται ως:
οι προσπάθειες πυρετού είναι πολύ εύκολες να τις κολλήσεις
βαριά άρρωστοι

άρωμα ζωντανό παραφράζεται ως:
κάτι που έχει ζωή
μια μυρωδιά που ζει
γεμάτο ζωή

τρέφω ελπίδες παραφράζεται ως:
δεν αναπτύσσομαι σωστά

2. Εμπλοκή με λεξήματα απαιτητικής σημασίας

Μη αποδεκτές αποδόσεις σχετίζονται με λεξήματα στα οποία η μη μεταφορική σημασία είναι απαιτητική, δύσκολη, για παράδειγμα, τα λεξήματα *αντλώ* και *απολαμβάνω* στις φράσεις

(17) *αντλώ πληροφορίες*
απολαμβάνω τη συντροφιά

Και οι δύο αυτές περιπτώσεις εντάσσονται στην 1^η εκδοχή, η οποία στα υπόλοιπα παραδείγματα δεν παρουσιάζει προβλήματα στην κατανόηση. Μόνο αυτά τα δύο παραδείγματα εμφανίζουν δυσκολία και η ιδιαιτερότητά τους έγκειται στο ότι εμπλέκονται λεξήματα απαιτητικής σημασίας. Αν οι μαθητές δεν έχουν κατακτήσει τη μη μεταφορική σημασία και το εννοιακό περιεχόμενο των λεξημάτων αυτών, είναι φυσικό να μην μπορούν να διαχειριστούν και το μηχανισμό της μεταφοράς με χρήση του συγκεκριμένου λεξιλογίου. Πρόκειται, εν ολίγοις, για δύσκολο λεξιλόγιο, με του οποίου τη σημασία και τη χρήση δεν είναι εξοικειωμένοι οι μαθητές.

3. Εμπλοκή με λεξήματα περιορισμένης συμφραστικότητας (collocability) στη μη μεταφορική σημασία

Μη αποδεκτές αποδόσεις σχετίζονται με λεξήματα στα οποία παρατηρείται περιορισμένη συμφραστικότητα στη μη μεταφορική σημασία τους, για παράδειγμα, τα λεξήματα *πειστικός* και *πυρετώδης* στις φράσεις

(18) *πειστικό επιχείρημα*
πυρετώδεις προσπάθειες

Το λέξημα *πειστικός* συνεμφανίζεται (co-occurs) περισσότερο με τα ουσιαστικά *λόγια*, *άποψη*, δηλαδή, στη μεταφορική διάσταση της σημασίας του

(19) *πειστικά λόγια*, *πειστική άποψη*

Ενώ από την άλλη, συνεμφανίζεται λιγότερο με το ουσιαστικό *άνθρωπος*, δηλαδή, στη μη μεταφορική διάσταση της σημασίας του

(20) *πειστικός άνθρωπος*

Παρομοίως, το λέξημα *πυρετώδης* παρουσιάζει συμφραστικότητα μόνο στη μεταφορική διάσταση της σημασίας του

(21) *πυρετώδεις προσπάθειες, πυρετώδης αγώνας*

Ενώ από την άλλη, δεν συνεμφανίζεται με το ουσιαστικό *άνθρωπος*, στη μη μεταφορική διάσταση της σημασίας του

(22) **πυρετώδης άνθρωπος* (ο άνθρωπος που έχει πυρετό)

Αυτός ο παράγοντας φαίνεται να δυσχεραίνει τη μετάβαση από το μη μεταφορικό στο μεταφορικό και την πρόσληψη του μεταφορικού σε αναλογία με το μη μεταφορικό. Και οι δύο αυτές περιπτώσεις εντάσσονται στην 4^η εκδοχή της μεταφοράς, αναλογία ανάμεσα στο αφηρημένο με το συγκεκριμένο και έμψυχο, στην οποία ούτως ή άλλως εμφανίζεται δυσκολία στην κατανόηση. Τα συγκεκριμένα παραδείγματα επιπλέον παρουσιάζουν τον παράγοντα δυσκολίας της περιορισμένης συμφραστικότητας στη μη μεταφορική σημασία.

3.1.3. Παράγοντες δυσκολίας στην κατανόηση της μεταφοράς
Συγκεντρωτικά, τα ζητήματα που προκαλούν προβληματισμό σχετικά με τη μεταφορά και συνιστούν παράγοντες δυσκολίας στην κατανόησή της είναι τα παρακάτω:

1. Η μεταφορά, όταν η έννοια A είναι οντότητα συγκεκριμένη και έμψυχη. Όπως διαπιστώθηκε, οι περισσότερες μη αποδεκτές αποδόσεις εντάσσονται στις δύο τελευταίες εκδοχές.

2. Η πρόσληψη της μεταφοράς δυσχεραίνεται, όταν εμπλέκονται λεξήματα απαιτητικής σημασίας.

3. Η πρόσληψη της μεταφοράς δυσχεραίνεται, όταν εμπλέκονται λεξήματα τα οποία εμφανίζουν συμφραστικότητα στη μεταφορική σημασία μόνο. Το ότι δε μαρτυρείται στα ελληνικά η μη μεταφορική φράση **πυρετώδης άνθρωπος* αυτό δε σημαίνει ότι δεν υπάρχει μηχανισμός της μεταφοράς, ότι αποτρέπεται η δημιουργία αναλογίας σε επίπεδο εννοιών.

4. Προτάσεις

Τα αποτελέσματα της έρευνας οδηγούν σε προβληματισμό σχετικά με την προσέγγιση του μεταφορικού λόγου διδακτικά. Τίθεται το ερώτημα εάν διδάσκεται η μεταφορά και εάν υπάρχουν περιθώρια διδακτικής παρέμβασης.

Η μεταφορά, όπως προειπώθηκε, είναι μηχανισμός οργάνωσης της γνώσης για τον κόσμο και συσχέτισης δύο (2) εννοιών με τη δημιουργία αναλογίας μεταξύ τους. Σύμφωνα με την Κατσιμαλή (2007: 176) «όταν ο ομιλητής είναι κάτοχος της δομής της γλώσσας του, η επικοινωνιακή του ικανότητα ενισχύεται. Η συνειδητοποίηση των μηχανισμών των δομών και των ποικίλων μορφών της γλώσσας, οδηγεί στην ενσυνείδητη χρήση της». Θεωρούμε ότι η εξοικείωση των μαθητών με τη δομή της μεταφοράς θα τους ενισχύσει στην κατανόηση και θα τους καταστήσει ενσυνείδητους χρήστες. Η πρόταση της συγκεκριμένης εργασίας έγκειται στην αξιοποίηση της αρχής του μηχανισμού της μεταφοράς, τη δημιουργία αναλογίας, ως δομικού άξονα στη διδακτική προσέγγιση της μεταφοράς. Με αυτή τη στρατηγική πιστεύουμε ότι ενισχύεται η ικανότητα των μαθητών να εσωτερικεύουν το μηχανισμό και στις δύσκολες περιπτώσεις.

Εφόσον, λοιπόν, η δημιουργία αναλογίας, όταν η έννοια Α είναι συγκεκριμένη και έμψυχη, είναι πιο περίπλοκη στην κατανόησή της, προτείνουμε οι μεταφορικές φράσεις συνυφασμένες με τα εγγενή χαρακτηριστικά τους [συγκεκριμένο, έμψυχο, αφηρημένο] να παρουσιάζονται με τον τρόπο που φαίνεται στο παρακάτω σχήμα:

τρέφω ελπίδες > *τρέφω το μωρό [έμψυχο] υγιεινά*

ΕΛΠΙΔΕΣ είναι ΕΜΨΥΧΟ

η καρδιά της πόλης [συγκεκριμένο]) η καρδιά του ανθρώπου [έμψυχο]

ΠΟΛΗ είναι ΕΜΨΥΧΟ

Ο ίδιος τρόπος θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και στην περίπτωση του απαιτητικού λεξιλογίου σε μεταφορική χρήση:

αντλώ πληροφορίες [αφηρημένο]) αντλώ το νερό [συγκεκριμένο]

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ είναι ΥΓΡΟ

Το λεξιλόγιο που δεν εμφανίζει συμφραστικότητα στη μη μεταφορική σημασία δεν είναι εύκολο να αντιμετωπισθεί με τη δομή της αναλογίας, διότι παραγωγές όπως *πυρετώδης άνθρωπος* είναι μη αποδεκτές. Παρόλο που σε εννοιακό επίπεδο δημιουργείται αναλογία, η έλλειψη συμφραστικότητας σε γλωσσικό επίπεδο δεν μας επιτρέπει να αντιμετωπίσουμε το συγκεκριμένο λεξιλόγιο με την προτεινόμενη μεθοδολογία.

5. Συμπέρασμα

Η ικανότητα να αποδίδουν οι μαθητές της Ε' και της Στ' Δημοτικού το μεταφορικό λόγο με μεταφορικό λόγο, η στρατηγική, δηλαδή, που είδαμε ότι αναπτύσσουν, αποτελεί ένδειξη κατανόησης του μηχανισμού της μεταφοράς. Αυτό που υποδεικνύει η έρευνά μας είναι ότι υπάρχει δυσκολία στην κατανόηση της μεταφοράς στην περίπτωση που η έννοια Α είναι οντότητα συγκεκριμένη και έμψυχη, στην περίπτωση που το λεξιλόγιο είναι απαιτητικής σημασίας (δύσκολο λεξιλόγιο) ή υπάρχει συμφραστικότητα μόνο στη μεταφορική σημασία και καλό θα ήταν η διδακτική της μεταφοράς να είναι πιο εστιασμένη σε αυτές τις περιπτώσεις. Αυτοί οι τρεις παράγοντες δυσκολίας στην κατανόηση του μεταφορικού λόγου απαιτούν ούτως ή

άλλως περαιτέρω διερεύνηση. Η πρότασή μας είναι η αναλογία, η αρχή του μηχανισμού της μεταφοράς, να αξιοποιηθεί και στη διδακτική της. Με αυτή τη στρατηγική ευαισθητοποιούμε τους μαθητές στο μηχανισμό, εσωτερικεύεται ο μηχανισμός και οι μαθητές γίνονται ενσυνείδητοι χρήστες του μεταφορικού λόγου.

Παρασκευή Θώμου
 Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης
 Πανεπιστήμιο Κρήτης
pthomou@phl.uoc.gr
vthomou@edc.uoc.gr

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- Βελούδης Γ., 2005. *Η σημασία πριν, κατά και μετά τη γλώσσα*. Αθήνα: Κριτική.
- Cameron L. & G. Low (eds), 1999. *Researching and applying metaphor*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooper D., 1986. *Metaphor*. Oxford: Basil Blackwell.
- Croft W. & D.A. Cruse, 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goossens L. (ed.), 1995. *By word of mouth: metaphor, metonymy and linguistic action in a cognitive perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Θώμου Π., 2008. «Η μεταφορά στην ΟΦ (ΕΠΙΘΕΤΟ + ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΟ)». *Αριάδνη* 14, επιστημονικό περιοδικό Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 273-291. Ρέθυμνο: Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής.
- Johnson M., 1987. *The Body in the Mind*. Chicago & London: Chicago University Press.
- Κατσιμαλή Γ., 2007. *Γλωσσολογία σε εφαρμογή*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.

- Lakoff G. & M. Johnson, 1980. *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff G., 1993. “The contemporary theory of metaphor”, A. Ortony (ed.), *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Μπακάκου-Ορφανού Α., 2005. *Η λέξη της Νέας Ελληνικής στο γλωσσικό σύστημα και στο κείμενο*. Αθήνα: Περιοδικό «Παρουσία», παράρτημα 65.
- Ortony A. (ed.), 1993. *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stern J., 2000. *Metaphor in Context*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Χριστίδης Α.-Φ., 2001. «Η φύση της γλώσσας», Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, 21-51. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.

Πη γ έ ς : Διδακτικά εγχειρίδια Γλώσσας Δημοτικού

- Γαβριηλίδου, Ζ., Σφυρόερα, Μ., & Λ. Μπεζέ, 2006. *Ταξίδι στον κόσμο της γλώσσας. Γλώσσα Β΄ Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Ιντζίδης, Ε., Παπαδόπουλος, Α., Σιούτης, Α., & Αι. Τικτοπούλου, 2007. *Τα απίθανα μολύβια. Γλώσσα Γ΄ Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Διακογιώργη, Κ., Μπαρής, Θ., Στεργιόπουλος, Χ., & Ε. Τσιλιγκιριάν, 2007. *Πετώντας με τις λέξεις. Γλώσσα Δ΄ Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Ιορδανίδου, Α., Αναστασοπούλου, Α., Γαλανόπουλος, Ι., Δρυς, Ι., Κόττα, Α., & Π. Χαλικιάς, 2006. *Της γλώσσας ρόδι και ροδάνι. Γλώσσα Ε΄ Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Ιορδανίδου, Α., Κανελλοπούλου, Ν., Κοσμά, Ε., Κουταβά, Β., Οικονόμου, Π., & Κ. Παπαϊωάννου, 2007. *Λέξεις...Φράσεις...Κείμενα. Γλώσσα ΣΤ΄ Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Comprehension of options of Metaphor in schoolbooks

P. THOMOU

Abstract

METAPHOR is a common cognitive process which is reflected on language. The present paper relates linguistic theory on metaphor to language education. It focuses on options of metaphor found in Modern Greek language books. Analysis of language data on these textbooks establishes four distinct options of metaphor. Research on the comprehension of the four options of metaphor by fifth and sixth grade students of primary education indicates that not all options of metaphor are easily comprehended.